

KOCSIS MIHÁLY

Egy ismeretlen XI. századi orosz nyelvemlék

B E V E Z E T É S

I. I. Szreznjevszkij: Szvegyenyija i zametki o nyeizvesztnih i malcizvesztnih pamatnyikah c. könyvében található - többek között - egy evangéliumi olvasókönyv / ő "evangéliumi olvasmányok könyvé"-nek nevezi / két részletének szövege¹. Ez az olvasókönyv később elveszett, s így sem N. Durnovo². sem az 1965-ös Archeográfiai Évkönyv nem említi katalógusában³, ahol a Szovjetunióban őrzött nyelvemlékek felsorolása történik.

Az Olvasókönyvről / a továbbiakban röviden így nevezük / ismertetés tudomásunk szerint még nem jelent meg. I. I. Szreznjevszkij azt jegyzi meg keletkezésével kapcsolatban - ugyanott, ahol a szöveget közli, - hogy az íráskép jellegzetességei alapján XI. századnak látszik. Dolgozatunk célja, hogy megállapítsuk keletkezésének idejét, és amennyire lehetséges, helyét is. Ehhez fonetikai és morfológiai elemzést végzünk el.

Analízisünk során felhasználjuk a következő nyelvemlékek parallal szövegrészleteit /mind aprakosz evangélium/:

Codex Assemanianus - rövid. Ass.-, glagolita betűs ószláv, XI. század⁴.

Sava könyv - rövid. Sava -, cirillbetűs ószláv, XI. század⁵.

Dobriło Evangélium - rövid. Dobr. -, dél-ország, 1164.

Muzeumi N° 104 - rövid. Muz.-, észak-ország,

XII-XIII. század

Pantelejmon Evangélium - rövid. Pant. -, dél-ország, XII-XIII. század.

Miljatyin Evangélium - rövid. Milj. -, észak-ország, 1215.

Novgorodi Evangélium /Lotis v. Szimonov Ev./ - rövid.

Novg.-, novgorodi, 1270.

Az I. I. Szreznjevszkij által közölt szöveg a Máté Evangélium XXIV. részének 40-44. versét és a XXV. rész 14-21. versét / a szöveg első része /; valamint a Lukács Evangélium VI. részének 34-36. versét, az V. rész 27-32. versét, a VII.

rész 11-12. versét / a szöveg második része/ tartalmazza.

Megemlítjük még, hogy az összehasonlítás céljából felhasznált Sava-ból a Lukács Evangélium VI. részének 36., az V. rész 27-32. és a VII. rész 11-12. versei hiányoznak.

Rövidítések:

M. = Máté Evangélium,

L. = Lukács Evangélium,

Római szám = a rész száma,

Arab szám = a vers száma / az Ass. kiadása alapján/.

A nemek, számok és esetek rövidítése latin nevük alapján történt. azaz: m, n, f - nemek; sg, pl, du - számok; N, A, G, D, I, L, V - esetek.

F O N E T I K A

A szöveg fonetikai elemzését a következő szempontok szerint végeztük: a redukált hangok, a nazálisok, az e és ě fonémák ^{sof}sa, epentézisek, az összláv ^{tj}, ^{dj} és ^{tort}, ^{tolt}, ^{tert}, ^{telt}, ^{telt} hangkapcsolatok tükröződése, mássalhangzó asszimiláció.

A redukált hangok

A redukált hangok jelölését szótóban, prefixumokban, suffixumokban, szó végén, szótagképző likvidában és feszített helyzetben vizsgáltuk meg.

Redukáltak szótóban

A gyenge helyzetű redukáltat csaknem minden esetben jelöli a másoló:

АѢБА / M. XXIV. 40 , M. XXV. 15,17:bis /, **АѢБѢ** / M. XXIV. 41 /, **БѢАНТЕ** / M. XXIX. 42 /, **БѢАБѢ** / M. XXIV. 43 /, **МѢНИТЕ** / M. XXIV. 44 /, **ПРИТѢУЖ** / M. XXV.14 előtt /, **ПРИЗѢБА** / M. XXV. 14 /, **ПРИЗѢБАТѢ** / L. V. 32. /, **МѢНОЗѢ** / M. XXV. 19 /, **МѢНОРА** / L. VI. 35 /, **МѢНОРѢ** / L. V. 29 , L. VII. 11 /, **МѢЗДА** / L. VI. 35 /, **ЗѢИАНѢ** / L. VI. 35 /, **ОУЗѢРѢ** / L. V. 27 /, **МѢНѢ** / L. V. 27 /, **ВѢСЕ** / L. V. 28 /, **РѢПѢТААХЖ** / L. V. 30 /, **КѢНИЖѢНИЦИ** / L. V. 30./ Ami a **МѢНѢ** személyes névmást illeti, a nyelvészek véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy a **МѢНѢ**⁷ vagy a **МѢНѢ**⁸ alak-e az etimológiailag helyes.

Nem jelölt a gyenge helyzetű redukált **апоуѢ** / L. V. 30 / szóban.

Idegen szavakban anorganikus redukált jelenik meg:

ТАААНЗѢ / M. XXV. 20:ter /, a **ТАААНТѢ** / M. XXV. 15,16:bis/ alakkal párhuzamosan. Ugyanigy előfordul: **ЛЕВѢНИЖ** / L. V. 27 /, a **ЛЕВѢИ** / L. V. 29 / mellett.

Az erős helyzetű redukált hangokat szintén **Ѣ** és **Ѣ** betűvel jelöli a másoló:

ШѢАѢ / M. XXV. 16,18 /, **ТѢ** / L. VI. 35 /, **РѢПѢТААХЖ** / L. V. 30 /, **НѢ** / L. V. 31,32 /, / L. **УМѢРѢША** VII. 12 /.

Előfordul a *сѣсѣро* / M. XXV. 18 / alak, amelyben az első szótagbeli ѣ az őt követő е hatására szintén е-vé vált / magánhangzóösszimuláció/, vö. Ass.: *сѣсѣро* . E jelenség más óorosz nyelvemlékekben is megfigyelhető: Szvjatoszláv-gyűjtemény /1073/, Misztyinzláv-oklevél /1130/⁹. Az általunk vizsgált óorosz nyelvemlékekben a gyenge helyzetű redukált hang kiesett: *сѣсѣро*. A Muz.*сѣсѣро* alakja a metatézises formák hatására jöhetett létre.¹⁰

Redukáltak prefixumokban

A redukált hangot minden esetben jelöli a másoló:

A *вѣз-*, *вѣс-* prefixumban: *вѣспримижѣ* / L. VI. 34 /, *невѣзблагодѣтънѣиѣ* / L. VI. 35 /, *вѣзлежаще* / L. V. 29 /. Az első alak a zöngétlen mássalhangzó előtti з elzöngétlenedését mutatja, mivel az összláv *wüz-prefixum nem tartalmazott morfémazáró ѣ hangot.

A *вѣ*, *кѣ*, *сѣ* (*wün, *kün, *sün / prefixumokban: Magánhangzó előtt н -epentétikum található: *вѣнь* / M. XXIV. 44 /, *сѣнни* / M. XXV. 19 /, *сѣнни* / L. V. 29 , L VII. 11 /, *кѣнни* / L. V. 31 / . Mássalhangzó előtt: *сѣкрѣ* / M. XXV. 18 /, *сѣтазаса* / M. XXV. 19 /, *вѣста-вѣ* / L. V. 28 /, *сѣтворн* / L. V. 29 /.

Más prefixumokban: *подѣрѣти* / M. XXIV. 43 /, *стара-вни* / L. V. 31 /.

Redukáltak suffixumokban

Egyetlenegy szóban találtunk suffixumban erős helyzetű redukált hangot, a *правѣдникѣ* / L. V. 32 / szó -ѣ- képzőjében. A többi esetben a redukált hang gyenge helyzetben áll:

Az -ѣн- suffixumban: *нѣсѣнонѣ* / M. XXV. 14 előtt /, *равѣно* / L. VI. 34 /, *вышывааго* / L. VI. 35 /, *невѣзблагодѣтънѣиѣ* / L. VI. 35 /, *мѣтънѣиѣ* / L. V. 27 /, *кѣннѣиѣ* / L. V. 30 /, *грѣшьникѣ* / L. V. 30 /, *грѣшьникѣ* / L. V. 32 /, *правѣдникѣ* / L. V. 32 /,

Más suffixumokban: *чрѣствнѣ* / M. XXV. 14 előtt /, *умръта* / L. VII. 12. /.

Csupán egy esetben nem tükrözi suffixumban a redukált hang jelölése az etimológiailag helyes alakot. A **комуждо** / M. XXV. 15 / szóban a gyenge helyzetű redukált kiesésére következethetünk.

Redukáltak szó végén

A redukáltakat szó végén általában helyesen jelöli a másoló. A **патъ** / M. XXV. 16 / tőszámnévi - alak elírás. Az igék kijelentő mód jelen idő egyes és többes szám 3. személyű alakjai rendre **-тъ**-re végződnek. Ez óorosz sajátosság, bár Fortunatov véleménye szerint e lágy végződés ószláv dialektális vonásnak is felfogható, sőt, az Osztromir Evangélium adatai alapján inkább annak tűnik¹¹. Ilyen alakok:

покемѣтъ / M. XXIV. 40 /, **оставанѣтъся** / M. XXIV. 40 /, **прнаѣтъ** / M. XXIV. 42,43,44 /, **вспрннхъ** / L. VI. 34 /, **бжаѣтъ** / L. VI. 35 /, **кѣтъ** / L. VI. 35,36 /, **ѣтъ** / L. V. 30./, **пнѣтъ** / L.V. 30 / **трѣсхѣтъ** / L. V. 31 /, valamint a **даѣтъ** / M. XXV. 14,15 / aorisztoszi forma. **Апопннѣтъ** M. XXIV. 41 / - ószláv alak, az eredeti szöveg hatására maradhatott a másolatban.

Ha összevetjük nyelvemlékünk redukált hangjainak jelölésével kapcsolatban eddig tett megállapításainkat a többi vizsgált nyelvemlék azonos szövegrészeinek hasonló adataival, az alábbi eredményt kapjuk:

	Olv.	Ass.	Sava	Dobr.	Muz.	Pant.	Milj.	Novg.
Nyelvemlék	XI.sz.	XI.sz.	XI.sz.	1164.XII-XIII.sz.	XII-XIII.sz.	XIII.	1215	1270
Red.cseréje	2	33	6	-	-	XIII.	1	
Red.kiveszése	2	4	2	25	18	6	8	31
Vokalizálódás	-	8	1	7	-	1	-	2

Megjegyzés: Az Ass. és Sava kemény igei végződéseit nem tekintettük redukált cseréjének.

Feltűnő az Ass.-ban a két redukált hang jelének gyakori fölcserélése, ami azzal magyarázható, hogy a nyelvemlék keletkezésének idején a kiejtésben ezek a hangok egymáshoz igen közel álltak¹². A Dobr.-ban már korán tükröződik a redukáltak kiveszése, mivel délorosz eredetű. Említést érdemel még pontos jelölésük a Pant. ban.

Mint azt az eddigi vizsgálatok során nyomon követhettük, az olvasókönyv nagyon következetesen jelöli ezeket az ultrarövid hangokat. A redukáltak felcserélésére és nem jelölésére egyaránt csak két-két példát találtunk, ami a szöveg igen archaikus voltára utal. Ekkora konzervativizmus nem magyarázható csupán a protográf befolyásával, hanem a másoló nyelvének hatása is megnyilvánul benne, ahol még megvoltak a redukáltak.

Redukáltak szótagképző likvidában

Az összláv *türt, *tült, *tirt, *tült hangkapcsolatok tükröződésére három példát találtunk, valamennyit összláv helyesírással: **хрѣтъвахъ** / M. XXIV. 41 /, **многосръанъ** / L. VI. 36 /, **многосръанъ** / L. VI. 36 /,

Ezekben az esetekben az Olvasókönyvben az orosz kiejtési és grafikai normák még nem tükröződnek, ami szintén archaikus jellegére utal.

Feszített redukáltak

Gyenge helyzetben csak előlképzett redukáltat találtunk feszítetten, jele mindig **н** : **снѣхъ** / M. XXV. 14 előtt /, **чръствѣнѣ** / M. XXV. 14 előtt, **нѣмѣнѣ** / M. XXV. 14 /, **дѣнѣ** / M. XXV. 16 /, **урѣждѣнѣ** / L. V. 29 /, **вѣлнѣ** / L. V. 29 /, **пнѣть** / L. V. 30. /, **покланнѣ** - a végéről a **нѣ** lemaradt / L. V. 32 /.

Erős helyzetben, ellenkezőleg, csak hátulképzett feszített redukált fordul elő: Jele három esetben **ѣ**, kétszer viszont **ѣ** : **ароуѣнѣ** / M. XXIV. 40 /, **прнѣнѣнѣ** / M. XXV. 20 /, **нарнѣнѣнѣнѣ** / L. VII. 12 /, illetve **прнѣнѣнѣ** / M. XXV. 16, 18 /,

Az Olvasókönyvben feszített redukált hang kiesésére vagy vokalizálódására nem találtunk példát.

Befejezván a redukáltak vizsgálatát, összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a szöveg rendkívül archaikus, hiszen e hangok jelölése nagyon pontos. Az idegen átvételektől

eltékelve csak а пошто / L. V. 30. / és комуждо / M. XXV. 15 / szavakban figyelhető meg redukált kiesése; elszíneződésre és vokalizálódásra egyetlen példa sem akadt. A másoló a szótagképző likvidákat is ószláv helyesírással jelöli. Orosz sajtáságként mindössze a jelen idejű igék 3. személyű alakjainak lágy végződését, valamint a серебро / M. XXV. 15 / alakot említhetjük meg.

A nazálisok

A nazálisok megléte vagy hiánya fonetikai kérdés, s noha megoldását annak megállapítása jelenti, hogy milyen hangokat jölnek a juszok, ami viszont grafikai probléma, mi - az előző szempontot tartva fontosabbnak - mégis itt foglalkozunk velük.

Az esetek túlnyomó részében a juszok használata etimológiailag helyes: **CA** / M. XXIV. 40,41: bis , M. XXV. 14 előtt, M. XXV. 19, L. VII. 12 - mindig közvetlenül az ige után /, **връма** / L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt / , **бoлaщeн** / L. V. 31 / , illetve **кѣж** / M. XXIV. 42,43 /, **сѣж** / M. XXV. 14 előtt /, **прѣтѣж** / M. XXV. 14 előtt / stb. - összesen 23+27= 50 esetben.

Öt szóban viszont olyan helyen áll jusz, ahol etimológiailag nem volt nazális. Ezek, összehasonlítva az Ass. megfelelő alakjaival:

А - 'а' hangérték jelölésére: ОСТАВЛЯЕТСЯ / М.
XXIV. 41 - Ass.: ОСТАВЛЯЕТСЯ/, ВАША / L. VI. 35 -
Ass. ВАША /, ВЫШЕШАГО / L. VI. 35 - Ass.: ВЫШЕШАГО /, ВРАТА
/ L. V. 31 - Ass. Ѡ ВРАТА /,

Ж - u hangérték jelölésére: тръѣхѣтъ / L. V. 31 -
Ass.: тръѣохѣтъ /.

A ΜΕΛΙΟΥΨΗ / M. XXIV. 41 - Ass.: ΜΕΛΙΨΗ/ szó esetében az ellenkező jelöléssel állunk szemben: a denazalizáltságot a Ю betűnek Ψ helyett való használata jelzi.

A felsorolt példák azt bizonyítják, hogy az Olvasókönyv keletkezésének idején a másoló nyelvben már nem voltak názálisok, és a juszok 'a /elsődlegesen lágy mássalhangzó után értelemszerűen a/, illetve u vagy 'U hangérték jelölésére szolgáltak.

Az e és ě fonémák kérdése

Az **ε** és **ѣ** betűket a másoló egy kivétellel helyesen használja. Ez a tény az **e** és **ě** hangok önálló fonéma voltáról tanuskodik. Egyedül az imperativusi **БЖАЕТЕ** / L. VI. 35 / alakban áll **ε** bető **ѣ** helyett, ez azonban kevés az előbbi kijelentés megcáfolásához.

Szövegünkben előfordult a **ѣсѣ** / L. V. 30 / szó, az ó-szláv **хѣ**-től eltérően, ócrosz formában.

A többi nyelvemlékben az **ε** és **ѣ** betűk felcserélésének száma a következő:

	Nyelvemlék	ѣ áll ε helyett	ε áll ѣ helyett	Össz:
Olv.	XI. sz.	-	1	1
Ass.	XI. sz.	-	-	-
Sava	XI. sz.	-	-	-
Dobr.	1164.	5	3	8
Muz.	XII-XIII. sz.	1	1	2
Pant.	XII-XIII. sz.	-	1	1
Milj.	1215.	-	2	2
Novg.	1270	3	-	3

A két betű felcserélése a Dobr.-ban feltűnően sokszor előfordul. A Pant. e tekintetben is konzervatív, csakugy mint a redukáltak jelölésében. A táblázat adatai az Olvasókönyv nyelvének archaikusságát huzzák alá.

Epentézisek

A szövegben az epentézisek két fajtájával találkoztunk, s azok indokolt esetben sohasem maradnak el.

n-epentézis: **ВЪНЪ** / M. XXIV. 44 /, **СЪ ННМН** / M. XXV. 19 /, **СЪ ННМЪ** / L. V. 29, L. VII. 11 /, **КЪ ННМЪ** / L. V. 31 /, valamint: **О ННХЪ** / M. XXV. 15. /

l-epentézis: **ПОКМАСТЬ** / M. XXIV. 40 /, **ОСТАВАНЬСТЪСА** / M. XXIV. 40 /, **ПОКМАСТЬСА** / M. XXIV. 41 /, **ОСТАВАНЬСТЪСА** / M. XXIV. 41 /, **ЗЕМЛЪЖ** / M. XXV. 18 /
ПРНСТЖПЪЛЪ / M. XXV. 20 /, **ОСТАВЪЛЪ** / L. V. 28.

Az ós-szláv *tj, *dj hangkapcsolatok tükröződése

A kérdés megvizsgálása alapvető jelentőségű a szöveg nyelvi hovatartozásának megítélése szempontjából.

Az ós-szláv *tj hangkapcsolat sorsára hét, a *dj-re egy példát találtunk: *мелюшн* / M. XXIV. 41 /, *ѣлѣше* / L. VI. 35 /, *сѣлаша* / L. V. 27 / stb. / csak part. praes. act. alakok/, illetve *врѣхленнѣ* L. V. 29 /. Valamennyi szó az ó-szláv nyelvre jellemző *š't* / < *tj/, illetve *ž'd* / < *dj/ hangkapcsolatot tükrözi.

Az ósszláv *tort, *tolt, *tert, *telt sorsa

Az ósszláv *tort, *tolt, *tert, *telt helyén kizárólag ószláv metatézises alakokat találtunk:

храмнѣ / M. XXIV. 43: bis /, *страж* / M. XXIV. 43 /, *глад*⁶ / M. XXV. 14 előtt, L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, *врагѣ* / L. VI. 35 /, *невъзблагодѣтънѣ* / L. VI. 35 /, *сѣраша* / L. V. 31 /, *враша* / L. V. 31 /, *градъ* / L. VII. 11 /, *вратомъ* / L. VII. 12 /, *града* / L. VII. 12 /, illetve: *врѣмнѣ* / M. XXV. 19 /, *прѣдалъ* / M. XXV. 20 /, *врѣма* / L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, *врѣхленнѣ* / L. V. 29 /, *трѣхжѣтъ* / L. V. 31 /,

A titlő alatt álló *глад* / M. XXV. 20 /, *блѣтъ* / L. VI. 35 / és *гладѣше* / L. V. 30 / alakokkal kapcsolatban nem foglalkozhatunk állást.

A szó eleji ósszláv *ōrt, *ōlt, is ószláv formában szerepel: *раскома* / M. XXV. 18 /, *рабъ* / M. XXV. 19 /, / L. VI. 34 /.

Mássalhangzóasszimiláció

Mássalhangzóasszimilációval találkoztunk a *раскома* / M. XXV. 18 - ~ ósszláv *ōrz- prefixum / és *вѣспримижѣтъ* / L. VI. 34 - ~ ósszláv *wūz- prefixum / szavakban. Mindkét esetben a morfémaazáró *z* hasonló / elzöngétlenedik / a következő morféma első / zöngétlen / hangjához.

MORFOLÓGIA

A szöveg morfológiai vizsgálata során áttekintjük a főnevek, melléknevek, névmások deklinációját, valamint az igék konjugációját.

Dsg: **ЧАБ** / M. XXV. 15 /.

Isg: - Lsg: **НА МІТІВНУН** / YL. V. 27. /.

Vocativusban és pluralisban álló, **ā-iā**-tő szerint deklinált főnevet nem találtunk.

A szövegben két rövid **ū**-tövé főnév fordult elő. Egy esetben végződésátvitelt figyelhetünk meg az **ō**-tövék hatására:

ČŪA - Asg / L. VII. 12 /, csakugy, mint az **ō**-tövék esetében, genitivusi végződéssel. Háromszor a rövid **ū**-tövé főnév megtartja eredeti alakját: **ČŪŃ**-Nsg / M. XXIV. 44 /, **ВЪ ДОМОУ** - Lsg / L. V. 29 /, **ČŪBE**- Npl / L. VI. 35 /.

Az **i**-tövék szerint deklinált **гоуоуѣ** főnév / **ГѢ** - Nsg / / M. XXIV. 42, M. XXV. 14 előtt, M. XXV. 19, 21 / / **ГѢ** - V / / M. XXV. 20 / / / Gsg-ban az **ō**-tövék hatása alá került: **ГѢ** / M. XXV. 18 / . A **ЛЕВГН** - Nsg / L. V. 29 / tulajdonnév - nem várt módon - Isg-ban az **i**-tövé femininumok / ! / végződését veszi fel: **ЛЕВГНѢ** / L. V. 27 / .

A **ВЪ ЖРѢВѢХѢ** Lpl / M. XXIV. 41 / szóban hosszú **ū**-tövé főnévvel találkoztunk.

Az Olvasókönyvben a következő mássalhangzóstövé főnevek fordulnak elő: **ВЪ ЖРѢХѢ** Asg / L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, **НМЕВНѢ** - Isg / L. V. 27 /, valamint **ВРѢМЕНѢ** / M. XXV. 19 / és **О СЛОВЕХѢ** / M. XXV. 19 / - az **i**-tövé főnevek Lsg végződésével.

Dualisban álló főnevet nem találtunk.

A főnevek alaktani vizsgálata során óorosz sajátosságokat nem állapíthattunk meg. Ez a tény is a nyelvemlék archaikuságát bizonyítja.

Melléknevek

A melléknevek között egyaránt megtalálhatók nominálisak és pronominálisak.

Nominálisak: **ГОТОВН** - Nplm / M. XXIV. 44 /, **ДОБРО** - Asgn / L. VI. 35 /, **НИЛОСРѢДН** Nplm / L. VI. 36 /, **НИЛОСРѢДѢ** - Nsgm / L. VI. 36 /, és a titlő alatti **ГѢ** - Nsgm / L. VI. 35 /,

Pronominálisak: **АРОУГѢН** - Nsgm / M. XXIV. 40 /, **ВѢДНОК** Nsgn / M. XXV. 14 előtt /, **АРОУГѢХѢ** - Asgf / M. XXV. 16, 20: bis /, **АРОУГАНА** - Adum / M. XXV. 17 /, **НЕВЪЗБАГОДѢТЬНѢНА** - Aplm / L. VI. 35 /, **ЗЛАНА** - Aplm / L. VI. 35 /, **ВѢАННѢ** - Asgn / L. V. 29 /, **СТАРѢННѢ** - Nplm / L. V. 31 /, **ВЪШѢНАГО** Gsgm / L. VI. 35 / - az intervokális **j** kiesésével.

Egy birtokos melléknevet találtunk: УЛѢУЪ / M. XXIV.

44 /.

A РАВНО / L. VI. 34 / alak melléknévből képzett határozószó.

Névmások

A névmások deklinációjával kapcsolatban a következő észrevételeket tehetjük:

Dsg-ban ЕМУ alak áll a ЕМОУ személyes névmás helyett / L. V. 29 /. Eredete nem világos.

Enklitikus formában találtuk Dsg-ban az АЗЪ névmást: МН / M. XXV. 20 /.

A СА enklitikus alak rendre közvetlenül az ige után áll, pl. ОСТАВЛЕНЪСА / M. XXIV. 40 / , ПОКРАСЪСА / M. XXIV. 41 / stb., egy esetben viszont hiányzik: ПОКРАСЪ / M. XXIV. 40 /.

Előfordul n-epentézis olyan prepozíció után is, mely eredetileg nem tartalmazott n-elemet: ОНУХЪ / M. XXV. 16 /.

Igék

Már szó esett a jelen idejű 3. személyű alakok lágy végződéséről: ВЪПРНИХЪ / L. VI. 34 / , БЖАТЬ / L. VI. 35 / , ПРІБЖИТЬ / L. V. 31 / , stb., összesen 15 esetben, ideszámítva a АСТЬ / M. XXV. 14, 15 / aorisztoszi formát is. A ПОКРАСЪСА / M. XXIV. 41 / szó kemény ó-szláv végződést mutat, de ez egyedi példát jelent.

Dualis 3. személyben előfordul az óorosz БЖАТА / M. XXIV. 40 / alak /. A Vaillant szerint csak a БЖАТЕ variánsa az ószlávban¹⁴/.

A mult idejű igék között 24 aorisztoszi formát találtunk. Egyedül a szigmatikus -g-aorisztoszra nem akadt példa, ami azzal magyarázható, hogy a szöveg tulnyomó része egyes szám 3. személyben van elmesélve. A АДТИ ige egyes szám 3. személyű alakja -ТЬ végződést kapott a jelen idejű 3. személyű formák lágy végződésének hatására¹⁵: АСТЬ / M. XXV. 14, 15 /. Két példát találtunk szigmatikus -och-aorisztoszra: ПРНОБРѢХОУ / M. XXV. 20 / , ПРНОУ / L. V. 32 /.

A szövegben a következő imperfektum -alakok fordulnak elő:

бѣ / L. V. 29 /, **бѣхъ** / L. V. 29 /, **рѣхъ** / L. V. 30 /, **нѣхъ** / L. VII. 11 /, **нѣхъ** / L. VII. 11 / **нѣхъ** / L. VII. 12 / - kizárólag nem kontrahált formák. A többi vizsgált nyelvmemlék azonos szövegrészében / az Ass. kivételével / megtalálhatók kontrahált és un. könyvnyelvi, alakok is / Pl. Pant. és Milj.: **бѣхъ** / L. V. 29 /, melyek az ószláv helyesítási és az óorosz élő nyelvi formák keveredéséből erednek ¹⁶. Megoszlásuk a következő / a **бѣ** alakot figyelmen kívül hagyva /:

Nyelvmemlék:	Olv.	Ass.	Dobr.	Muz.	Pant.	Milj.	Novg.
	XI. sz.	XI. sz. 1164	XII-XIII.	XII-1215	XIII.	1270.	

Nem kontrahált:	5	5	-	-	2	1	-
Kontrahált	-	-	5	5	-	3	5
Könyvnyelvi:	-	-	-	-	3	1	-

Mint a táblázatból kitűnik: míg az Olvasókönyv és az Ass. párhuzamos része csak ősi, nem kontrahált, addig a Dobr., Muz. és Novg. kizárólag, a Milj. főleg kontrahált imperfek-tum-formákat tartalmaz. A Pant-ban könyvnyelvi és nem kontrahált alakokat találunk. Ez az összehasonlítás újabb érveként szolgál az Olv. nyelve archaikusságának bizonyítására.

Egy perfektum-alakkal találkoztunk: **прѣхъ** / M. XXV. 20 /.

Ezek után áttérünk a participumok vizsgálatára:

a Part. praes. act.

Egy pronominalis alak fordul elő: **бѣхъ** - Nplm / L. V. 31 /

Nominalis alakok: **мѣхъ** - Nduf / M. XXIV. 41 /, **мѣхъ** - Nplm / L. VI. 35 /, **мѣхъ** - Gasgm / L. V. 27 /, - Nplm / L. V. 29 /, **мѣхъ** - Nplm / L. V. 30 /. Az ószláv -ѣ betűvel jelölt -s't' hangkapcsolat mellett látható a Nplm ősi-е végződése.

b Part. praet. act.

A nominalis **мѣхъ** - Nsgm / M. XXV. 16.18 /, **мѣхъ** - Nsgm / L. V. 23 /, **мѣхъ** - Nsgm / L. V. 31 /, **мѣхъ** - Gasgm / L. VII. 12 / és a pronominalis - Nsgm / M. XXV. 16,18/, - Nsgm / M. XXV. 20. formák mellett megtalálhatók az

i-tövéigék régi, -ŧs-képzős alakjai, l-epentétikummal: **прнстѣхъ**
 Hagm / M. XXV. 20 / , **оставъ** - NSgm / L. V. 28.

c. Part. praes. pass.

Csak egy szót találtunk: **нарцакемъ** - ASgm / L.
 VII. 11 /.

d. Part. praet. pass.

Nem találkoztunk vele szövegünkben.

A felszólító mód többes szám 3. személyű **дѣвспрнмѣхъ**
 / L. VI. 34 / alak szabályos, analitikus képzésű. **бѣдѣхъ**
 / L. VI. 36 / szó esetében **б** helyett, tévesen, **ѣ**-t irt
 a másoló. Találkoztunk még **дѣхъ** / L. VI. 35 / formával. Az
 orosz **дѣхъ** / v. **дѣхъ** / az ószláv **дѣхъ** / ill. **дѣхъ** / helyett már
 az Ostromir Evangéliumban is előfordul, ld. Grigorij diakó-
 nus bejegyzését ¹⁷.

Feltételes módban megfigyelhető az aorisztoszi eredetű
бѣ használata: **бѣдѣхъ** / M. XXIV. 43 / , **бѣдѣхъ бѣ** / M. XXIV. 43 / ,
бѣ оставѣхъ / M. XXIV. 43 / , / M. XXIV. 43 / , Az
 Ass.-ban és a Sava-ban a régi, **бѣ** segéligeti alakot találjuk,
 míg a többi nyelvemlékben a **бѣ** fordul elő, ami valószínűleg
 az orosz redakció jellegzetessége.

ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálataink eredményét röviden a következőkben foglalatjuk össze:

1. A szöveg nyelve és a másolás helye

Az eredeti szöveg, amiről az Olvasókönyvet másolták, ó-szláv nyelvű volt. Erre utalnak a legfontosabb fonetikai jegek: az ósszláv *tj, *dj és *tort, *tolt, *tert, *telt, *türt, *tült, *tirt hangkapcsolatok megfelelései; a morfológiút illetően pedig a kivétel nélküli ószláv esetvégződések a névszói deklinációkban. Ugyanakkor a szövegben néhány óorosz vonás is található, ami a másoló nyelvéből kerülhetett oda. Ezek: az igék jelen idejű 3. személyű alakjainak lágy végződése, *ацерепо* / M. XXV. 18 /, *ѣтъ* / L. V. 30 / *аште* / L. V. 35 /, *схата* - 3 du / M. XXIV. 40 / szavak, a *ѣ* segédige használata a feltételes módban. A redukált hangok jeleinek alkalmazásában megnyilvánuló, az ó-szláv szövegektől eltérő konzervativizmust is tekinthetjük az élő óorosz nyelv hatásának. Az Olvasókönyv tehát orosz redakciójú ószláv nyelvű emlék.

2. Az Olvasókönyv keletkezésének ideje

I. I. Szreznjevskij, paleográfiai vizsgálatai alapján, a XI. században jelölte meg e nyelvemlék keletkezésének idejét. Elemzésünk során megállapítottuk, hogy a másoló nagyon pontosan jelölte a redukált hangokat, csupán a *поуто* / L. V. 30 / és *коухо* / M. XXV. 15 / szavakban következtethetünk redukált kiesésre; elszíneződésre és vokalizálódásra példa nincs. A másoló nyelvében tehát mindkét redukált hang megvolt. Archaikus vonás az is, hogy a szótagképző likvidák írása még nem tükrözi az élő orosz kiejtést. Az *e* és a *u* önálló fonémák voltak. A főnév-deklinációban csak személyekre és csak egyes számban terjedt ki a genetivus -accusativus. Az igék imperfek-tum -alakjai nem kontraháltak, part. praet. act.-ban az i-töví igéket a régies módon képezve jelölte a másoló. Az Olvasókönyv keletkezésének idején azonban már nem volt nazális hang a másoló nyelvében.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy I. I. Szreznyevszkij megállapításait a fonetikai és morfológiai vizsgálati eredmények minden tekintetben alátámasztják, és az Olvasókönyv másolása a XI. században történt, orosz nyelvterületen.

Jegyzetek

1. I. I. Szreznyevszkij: Szvegyenyija i zametki o nyeizveszt-nih i maloizvesztnih pamatnyikah. Szentpétervár, 1876.
2. N. Durnovo: Vvegyenyije v isztoriju ruszszkogo jazika, cs. I., Brno, 1927.
3. N. B. Selamanova összeáll.: Predvorityelnij szpizszok szlavjano-ruszszkih rukopiszej XI-XIV. vv., hranyascsihsza v. SzSzSzR. Arheograficeszkij Jezsegodnyik za 1965 g. Mszkva, 1966. 177-272. l.
4. J. Kurz: Evangeliar Assemanuv II. Praha, 1955. alapján
5. V. Scsepkin: Szavvina knyiga. Szenpétervár, 1903. alapján.
6. Id. a 4. sz. jegyzetet.
7. V. F. Krivcsik-N. Sz. Mozsejko: Sztaroszlvjanszkij jazik. Minszk, 1974. 114. l.
8. A. Vaillant: Rukovodstvo po sztreroszlvjanszkomu jaziku. Moszkva, 1952. 175. l.
9. Max Vasmer: Etyimologiceszkij szlovar ruszszkogo jazika, t. III. Moszkva, 1971. 606. l.
10. H. Tóth Imre: Muzejnoje evangelije. Studia Slavica Hung. XI. 1965. 244. l.
11. F. V. Kaminszkij: Otrivki evangelszkih csztyenyij XI. v., imen. Kuprijanovszkimi /Novgorodszkimi/. Izvesztyija II. Otgy. RAN, t. XXVIII /1923./ 285-286. l.
12. A. Sz. Lvov: Ocserki po leksziké pamatnyikov sztaroszlvjanovszkij pizmennosztyi. Moszkva, 1966. 283. l.
13. A. Meillet: Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. Paris, 1897. 15. l.

14. A. Vaillant: I. m. 344. l.
15. F. V. Kaminszkij: I. m. 305. l.
16. H. Tóth Imre: I. m. 263. l.
17. Sz.:P. Obnorszkij-Sz. T. Barhudarov: Hresztomatyija po-
isztoriji ruszszkogo jazika, cs. I. Moszkva,
1952. 15.l.

An unknown 11th c. russian linguistic
record fragment
Mihály Kocsis

The paper deals with a rather unknown 11th c. linguistic record fragment. It proves by means of phonetical and morphological analysis that the Gospel remains were written in Russian territories or were copied by a Russian copist in the 11th century. While analysing the phonetical and morphological traits of the linguistic record fragment the author separates the Old Slavic /Old Bulgarian/ elements of the Russian structured Old Slavic language from the colloquial Old Russian elements, and suggest the 11th century as the date of the remains, on the basis of the graphics representing the reduced vowels.

The paper, supporting the suppositions of I.J. Sreznevsky, provides new data for studying the history of ecclesiastic Slavic language.